

Margitay Tihamér

Záróbeszámoló

A tudomány társas és morális dimenziói (K72598)

2008.04.01.-2012.04.30.

1. Az eredmények áttekintése

Kutatásunk a tervezettnek megfelelően a tudástermelés és ezen belül a tudományos tudás termelésének három tényezőjére fókuszált. Elemeztük kapcsolataikat és vizsgáltuk a viszonyukat a széles értelemben vett tudástermelési folyamathoz, amelybe beleértjük az új elképzelések és gyakorlatok felmerülését, elfogadásukhoz vezető vitákat, a kommunikációs folyamatokat, melyekben tovább adják őket, és amelyekben egy részük a közgondolkodás és a hétköznapi élet részévé válik. Tudásnak pedig azt tekintettük, amit tudásnak tekintenek egy adott történelmi korszakban. Vizsgáltuk (1) a különböző társas hatások szerepét, (2) az etikai normák és értékek szerepét, beleértve a tudományos kutatást működtető társadalom normáit, és a tudomány területén dolgozó kutatók etikai problémáit is. Tovább elemeztük (3) a komplex tudástermelési folyamat különböző pontjain felmerülő vitákat érveléstechnikai és retorikai szempontból, és azok hatását a folyamat egyes lépéseire.

Módszertani szempontból interdiszciplináris jellegű kutatásokat folytattunk, témánkat az eszme- és a társadalomtörténet, a tudomány-metodológia, a filozófiai elemzés és az argumentáció-elmélet eszköztárával vizsgáltuk. Készítettünk történeti esettanulmányokat és szisztematikus elemzéseket, amelyek a fenti tényezők közül általában többet is érintettek.

A kutatás egyik fontos eredménye, hogy megmutatta, hogy az argumentáció-elméleti eszköztár (informális logikai, pragma-dialektikai, retorikai eszközök) milyen gyümölcsözően használható fel nem csupán a tudományos viták elemzéséhez, hanem az egyes kérdésekben fellelhető filozófiai és történeti álláspontok rekonstrukciójához is. Az érveléstechnikai eszköztár lehetővé teszi, hogy a vitákat ne pusztán álláspontok ütközéseként, vagy egy álláspont mellett és ellene szóló kiragadott érvek ütközéseként mutassuk be (ahogy erre például a szokásos

fordulat utal: „e nézet ellen felvehető, hogy...”). Hanem ezekkel az eszközökkel be tudjuk mutatni többek között azt is, milyen vitákba illeszkednek az álláspontok, milyen motivációk mozgatják a résztvevőket, az érvek milyen kontextuális *rendszer*e azonosítható, milyen meggyőzőerőt tulajdonítanak a felek és a további résztvevők az érveléseknek, milyen szerepe van a retorikai elemeknek (tekintély stb.) az álláspontok elfogadásában, és így a tudás létrejöttében stb. Ezek segítségével további szempontok emelhetők az elemzésekbe, amelyek jelentősen gazdagítani tudják azokat. Látható válik például, hogy hogyan képesek érvelési eszközök az episztemikus normák innovatív megszegését elfogadhatóvá tenni, vagy az, hogy a bizonyítás kényszerével hogyan manipulálhatók tudományos viták, hogyan válik kétélű fegyverré a tekintélyre (Popper tekintélyére) hivatkozó tudományapológia a kreacionizmus-vitákban (Lásd később!).

Az argumentáció-elméleti és retorikai rekonstrukciókat használó módszertani elem végigvonnul szinte az összes publikáción, de az alkalmazhatóság sokszínűségének szemléltetésére kiemelhetők például a következő tanulmányok: Kertész 2008, Kutrovátz, Láng, Zemplén 2008, Zemplén 2008, Zemplén 2009, Margitay 2010, Sallay 2010, Zemplén, Demeter 2010, Láng 2011/1, Láng 2011/2, Láng 2011/4, Zemplén, Kertész 2011, Kertész 2012/1, Kertész 2012/2, Laki 2012/1, Sallay 2012.

A morális szempontok vizsgálatánál jelentős mértékben támaszkodtunk Polányi Mihály morális inverzióra vonatkozó elméletére. (Ebben röviden arról van szó, hogy a tudomány naturalisztikus és redukcionista emberképe által inspirált világkép morális motivációkkal kiegészülve hogyan vezet inkonzisztenciákhoz és amorális magatartáshoz.) Kimutattuk, hogy a tudománynak a posztakadémia fázisba való átmenete (Fehér 2010), illetve a modern fogyasztói társadalomban a fogyasztáshoz való viszony (Margitay 2012) egyaránt a morális inverzió esetének tekinthető, és ezek után mindkettő jogosan illelhető a polányiánus kritikával.

A posztakadémia fázisba való átmenet további morális aspektusaként megvizsgáltuk, hogy hogyan változik a folyamat során a tudományba vetett bizalom, valamint a tudományos közösség tagjainak egymásba vetett bizalmának mértéke és jellege. Margitay (2010) megállapította, hogy a tudomány társadalmi szerepének változása szükségszerűen vezet a bizalmi viszonyok változásához, amelyek indokolják és erősítik a tudomány üzleti és újabban megjelenő szervezeti vonásait.

A projekt keretében társas hatások sokféleségét sikerült kimutatni és új szempontok szerint elemezni egymástól távol eső tudásterületeken. Ezek publikációnkénti bemutatására most nem vállalkozhatom, példaként csupán két területen elért eredményeket emelek ki.

Láng (2008/2, 2009/, 2009/2, 2010/1, 2010/2, 2010/3) a titkosítás módszertana és gyakorlata területén tárt fel társas tényezőket. Egy tudományos technológia, a kriptográfia szociális aspektusai voltak e kutatás fókuszában. A titkok átadása, a kommunikáció titkos újtjai, a kódolás és a dekódolás technikái, más emberek, valamint a természet titkainak kifürkészése mind olyan kérdések, amelyek fontos szerepe kimutatható kisebb és nagyobb közösségek, szakmák, egyházak és családok stabilizációjában és működésében.

Kiemelt figyelmet szenteltünk a tudomány határainak kijelölésére irányuló munkálatok vizsgálatára, valamint a határterületen lévő, illetve új diszciplínák, technikák befogadásának és elutasításának mechanizmusaira, úgy a késő-közép- és kora újkorban, mint a tudomány körüli jelenkori vitákban. Láng (2008/1, 2011/1, 2011/2) a mágia vonatkozásában, Kutrovácz, Láng és Zemplén (2008) szisztematikusan a kortárs vitákban, Kutrovácz, Láng és Zemplén (2010) pedig egyes speciális kérdések tekintetében vizsgálja az elhatárolást, az elutasítást és befogadást meghatározó társas tényezőket, valamint az ezek körül folyó vitákat. Fehér (2011) pedig amellet érvelt, hogy a normák változásának alapvető szerepet tulajdonítva érthető meg eszmetörténetileg a historizmus és az önálló tudománytörténet-írás kialakulása. Kertész (2008, 2010, 2012) vizsgálta a tudomány/áltudomány viták jellegzetességeit a kreacionizmus-evolucionizmus vita példáján. Rávilágított, hogy a tudomány-áltudomány vitákat és ebből kifolyólag az elhatárolásukat, hogyan alakítja az a jellegzetességük, hogy nagy nyilvánosság előtt zajlanak, és hogy a feleknek ezért a széles értelemben vett közönséget kell megnyerniük ügyük számára.

2. Vállalások és teljesítések

A munkatervben 3 kötetet vállaltunk a L'Harmattan *Tudománytörténet és tudományfilozófia* sorozatában. Ebből kettő készült el (Kutrovácz, Láng, Zemplén 2010, és Kertész, Paksi 2012), mert a harmadik kötetet külföldön jelentettük meg (Margitay 2010). Mivel a külföldi kiadó üzleti alapon, költségtérítés-mentesen jelentette meg a kötetet, a harmadik kötetre betervezett publikációs költség átcsoportosítására kértünk és kaptunk engedélyt az OTKA-tól.

A munkatervben vállalt négy *Polanyianat* Vol 17, 18, 19, 20 elkészítettük, közülük három megjelent a negyedik nyomdában van. Sajnos mindegyik évfolyamot csak késéssel sikerült megjelentetni.

A kutatás résztvevői összesen 28 előadást tartottak különböző konferenciákon, amelyeket a publikációk között nem soroltunk fel.

Megjegyzés:

A publikációs listán véletlenül két tétel kétszer szerepel, egy tétel, Láng, Tóth 2009 pedig tör-
lendő, mert nem tartozik a projekthez. A törléseket azonban a rendszer nem tette lehetővé.